

De ijdele façade

De ijdele façade

Over de ironische zelfvergroting van Harry Mulisch

MARC VAN ZOGGEL

Hilversum
Verloren
2018

Deze uitgave is mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de J.E. Jurriaanse Stichting, de Stichting Jaap Hartenfonds, de Stichting Fonds voor de Geld- en Effektenhandel, de Stichting Professor van Winterfonds en het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (KNAW).

J.E. Jurriaanse Stichting

Stichting Professor van Winter Fonds

ISBN 978-90-8704-724-5

Literatoren is een imprint van Uitgeverij Verloren.

© 2018 Marc van Zoggel & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Stefan van Zoggel, Londen

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

PROLOOG

EEN GROOT SCHRIJVER, DAAR HELPT GEEN MOEDERTJELIEF AAN.

RECONSTRUCTIE VAN EEN GEVLEUGELDE UITDRUKKING 9

INLEIDING

ONVERMOEBIBARE EGOTRIPPER. *MULISCH' IRONISCHE ZELF-*

VERGROTING 19

Zelfpresentatie en de figuur van de auteur 23

Ironie en zelfironie 27

Stand van zaken in het onderzoek 31

Uitgangspunten en doelstellingen 35

Structuur en corpus 37

DEEL I OVERZICHT

1 VOOR ZELFIRONIE IS MEN HIER ABSOLUUT ONGEVOELIG. *IRONIE, ALAZONIE EN ZELFPRESENTATIE* 43

1.1 Van *eironeia* tot *post-irony*. Beknopte geschiedenis van het ironiebegrip 45

De Grieken: *eiron* en *eironeia* 45

De Romeinen: *dissimulatio* 51

Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd: van *yronia* tot *yronye* 53

De Romantiek: romantische ironie 56

Modernisme, postmodernisme: paradox en *post-irony* 59

1.2 Stronteiengewijze bluffer, dandy, vrouwengek. De *alazoneia* en de *alazon* 63

De *alazon* als charlatan en bedrieger 63

De komische *miles gloriosus* 66

Deugd en zonde: *humilitas* en *superbia* 69

Volkstaal en Bijbelvertalingen 70

1.3	Een on-Nederlands schrijver. Kleindoeners en grootdoeners in de Nederlandse literatuur	74
	Middeleeuwen: hovelingen en moderne devoten	75
	Gouden Eeuw: uitverkorenheid en bescheidenheid	79
	Achtttiende eeuw: eenvoudigheid en 'self-fashioning'	82
	Negentiende eeuw: burgerlijkheid en kosmische zelfvergroting	84
	Twintigste eeuw: grootheidswaan en gewoonheid	86
2	VAN ARROGANT HALFGODJE TOT MONSTRE SACRÉ. <i>HET ALAZONISCHE SCHRIJVERSCHAP VAN HARRY MULISCH</i>	90
2.1	Harry Mulisch heet ik (1952-1956)	91
2.2	Een mens die zichzelf voor zoiets als een god houdt. Teisterbant en Van Deysse's 'heroïsch-individualisme'	106
	Haarlemse bluf	106
	Van Deysel en het 'heroïsch-individualisme'	110
	De heros als alazon?	116
2.3	Een oprechte ontginner en de wegen naar Auschwitz (1956-1962)	118
2.4	Ironische ernst en ernstige ironie. De lessen van meester Thomas Mann	128
	Twee artikelen en een verhaal	129
	Ironie, objectiviteit en humor	137
	Mann en Nietzsche: <i>Der Zauberberg</i> en het 'unpolitische'	140
	De geleefde mythe	143
	Eichmann en verder	145
2.5	Iberische helden en gemelijke Hollanders (1962-1972)	149
2.6	Een buitengewoon onironische kogel. Van het Reve en het ironische van de ironie	164
	'Het geval G.K. van het Reve': close-reading	165
	De herdruk van 1976: romantische ironie en Piet Grijs	173
	Eironeia versus alazoneia	183
2.7	Mimicry of zelfaanbidding (1972-1979)	186
2.8	Het duivels-ironische procedé. De verbeelding en Goethe	194
	Zeer ironisch, maar intussen	196
	'Over de verbeelding': close-reading	208
	Opgewektheid en overzicht: Goethes zelfironie	208
	De kalokagathia	210
2.9	De Olympiër en de doctrine van het maaveld. De laatste twintig jaar	216

DEEL II VERDIEPING

3	IRONOLOGIE. <i>DE INTERPRETATIE VAN IRONIE IN LITERAIRE TEKSTEN</i>	229
	Theorie van de ironie	231
	Het ironiesignaal	235
	Ironie en intentionaliteit	239
	Ironie in cognitieonderzoek: <i>echo en pretense</i>	243
	De zelfironie: ironie en het alter ego van de auteur	246
4	EEN MINI-TEGENOEUVRE. <i>VIER INTERPRETATIES</i>	250
4.1	Een aardig grapje voor de lezers die op mijn werk gesteld zijn.	
	<i>De pupil en het ironiesignaal</i>	251
	Korte samenvatting van de inhoud	252
	Typen ironiesignalen	253
	Ironie in <i>De pupil</i>	257
	Ironie en autobiografie	260
	Ik-nu en ik-toen	265
	De personages in de kabelbaan	268
	<i>De Grondslagen</i> en het ‘orphische’ schrijven	270
	De pupil als alazon	276
4.2	Dat van die goede smaak is zeker ironisch bedoeld? <i>Het beeld en de klok en intentionaliteit</i>	279
	Korte samenvatting van de inhoud	280
	Ironie in <i>Het beeld en de klok</i>	282
	Het ironieteken	286
	Ironie en auteursintenties	290
	De moeder de schaduw	296
	De discursieve gemeenschap	301
4.3	Ik heb suikerriet gekapt op Cuba. <i>Echo en pretense in De ontdekking van de hemel</i>	306
	Korte samenvatting van de inhoud	308
	Ironie in <i>De ontdekking van de hemel</i>	309
	Mulisch en Cuba	315
	De echo-theorie	322
	De pretense-theorie	325
	Max Delius en ‘de schrijver’	327
	Zelfironie als zelfkritiek?	331
4.4	Het nietigende Niets. <i>Siegfried en het vangnet van de ironie</i>	334
	Korte samenvatting van de inhoud	336
	Ironie in <i>Siegfried</i>	337
	Zelfvergroting: theorie in de praktijk	339
	Het ontologische Nietsbewijs	343

Reacties op het gedachte-experiment	346
Mulisch en Hitler	349
Ironie als vangnet	358
BESLUIT	362
VERANTWOORDING	369
BIBLIOGRAFIE	370
REGISTER	391

Een groot schrijver, daar helpt geen moedertjelijef aan

Reconstructie van een geveleugelde uitdrukking

‘Ik ben een groot schrijver, daar helpt geen moedertjelijef aan’ is een bekend citaat van Harry Mulisch. Voor sommigen is deze uitspraak exemplarisch voor de onuitstaanbare arrogantie en hoogmoedswaanzin die de auteur kenmerkten. Voor anderen is de frase veeleer een treffend voorbeeld van diens hyperbolische zelfspot. Na het overlijden van Mulisch op 30 oktober 2010 werd het citaat in de herdenkingsbijdragen van kranten veelvuldig aangehaald. Arjan Peters in *de Volkskrant*, de nieuwsredactie van het *Algemeen Dagblad*, Nico de Boer in de *GPD*-bladen, Dirk Koppes en Arjan Terpstra in forenzenkrantje *De Pers*, Mark Cloostermans in *De Standaard*, collega-schrijver en goede vriend Cees Nooteboom in *NRC Handelsblad*: allen citeerden de uitspraak, soms begeleid door typeringen als ‘on-Nederlandse hoogmoed’ (De Boer) of ‘de hooghartige schrijver’ (De Pers).¹ Een reconstructie van de levensloop van het citaat laat zien hoe deze typerende uiting van ‘zelfvergroting’ het beeld van Mulisch en van zijn schrijverschap mede heeft bepaald.

In november 1957 publiceert Mulisch bij De Bezige Bij de verhalenbundel *De versierde mens*. Op de binnenzijden van het stofomslag is een met ‘Harry Mulisch’ ondertekende reclametekst afgedrukt, die ik hieronder *in extenso* citeer:

Het is nog niet genoeg bekend, dat de schrijver van een boek ook de auteur is van de tekst op deze flap, want altijd is hij te bang voor zijn ijdelheid (of zijn ironie) om haar te ondertekenen. Wantrouw de verlegenen en bescheidenen! Er zijn schrijvers die alleen boeken schrijven met het oogmerk, zichzelf hier genieën te noemen. Ook ondergetekende heeft zich in dit genre diabolische buitensporigheden veroorloofd, die tot zijn verbazing en tevredenheid toch steeds overtroffen werden door de kritiek. Hij geeft zich gewonnen.

Och, de novellen in dit boek zijn weergaloos; u bent gek als u ze niet koopt. Enkele hebben in tijdschriften gestaan, *Keuring* b.v. in wijlen *Libertinage*, en daarover schreef Gomperts in *Het*

¹ Arjan Peters, ‘Mulisch Top 5’, *de Volkskrant*, 1 november 2010; [Anoniem], ‘De Schepper heeft zich teruggetrokken’, *Algemeen Dagblad*, 1 november 2010; Nico de Boer, ‘Harry Mulisch 1927-2010. De stralende zege-tocht van een olympiër’, *Haarlems Dagblad*, 1 november 2010 (ook in andere regionale kranten); Dirk Koppes, Arjan Terpstra, ‘De Olympiër die toch sterfelijk bleek te zijn. Harry Mulisch 1927-2010’, *De Pers*, 1 november 2010; Mark Cloostermans, ‘Ik ben een groot schrijver’, *De Standaard*, 2 november 2010; Cees Nooteboom, ‘Omringd door vrienden, zoals elke Maandag’, *NRC Handelsblad*, 6 november 2010.

Parool: ‘Dit verhaal behelst niet alleen een fascinerend verslag van een caricaturale keuring voor de militaire dienst (waarin de rekruten “echt” worden beschoten en aan andere gruwelen onderworpen), maar het is tevens, op een ander niveau, het uitvloeisel van een mislukte liefdesverhouding. De hoofdpersoon meet zich, ter wille van de geliefde die hem verlaten heeft, met de verschrikkingen van het bestaan en wordt afgekeurd.’

N.a.v. van [sic] een lezing meldde Hans van Straten in *Het Vrije Volk*: ‘Een stad in de zon was een zeer boeiend verhaal over een catastrofe, die zich in een berglandschap voltrekt aan de knecht van een concertpianist. Het was moeilijk te zeggen wat meer indruk maakte: de onheilspellende aankondiging (de man hoort stemmen in het lichaam van een paard) of de hui-vingwekkende voltrekking van de totale vernietiging. Niet minder boeiend was *Wat gebeurde er met sergeant Massuro?*: een luitenant op Nieuw Guinea, die verslag uitbrengt van ... – waarvan?’

En dan *De sprong der paarden en de zoete zee!* ‘Dit is een meesterwerkje,’ schreef Hans Warren in de *Zeeuwse Courant*, ‘dat wereldliteratuur dient te worden, één der beste nederlandse verhalen die er bij ons weten bestaan. Op onnavolgbare, volkomen originele wijze wordt hier een thema vier keer gevarieerd, tot het van een eenvoudig verhaaltje over een 13-jarige jongen de afmetingen van een hevignoordse sage aangenomen heeft. Al Mulisch’ vertellersgaven komen hier op briljante wijze tot hun recht. We raden ieder aan dit meesterlijke verhaal te lezen.’

Kijk, dat zou ik zelf niet beter kunnen formuleren.

U hebt het begrepen: ik ben een groot schrijver, daar helpt geen moedertjelijf aan.²

In de eerste alinea poneert Mulisch enkele stellingen die iets over zijn poëtische opvattingen zeggen en die zijn positionering in het literaire veld lijken te dienen. Verlegenheid en bescheidenheid moeten verworpen worden, stelt hij. Zowel angst voor ijdelheid als voor ironie kunnen een schrijver belemmeren zich expliciet over te geven aan zijn geloof in eigen kunnen. Die angst is ingegeven door de mogelijke reacties van het publiek. De ijdelheid kan immers worden bespot of gehekeld, en de ironie kan onbegrepen blijven.

Uit het vervolg blijkt dat lofprijzingen van critici de context vormen bij de ‘moedertjelijf’-uitspraak, die wordt gepresenteerd als de conclusie die logischerwijs voortvloeit uit al die bewieroking. ‘U hebt het begrepen’ moet dan gelezen worden als de bondige samenvatting van een autoriteitsargument. Het is alsof Mulisch wil zeggen: wie ben ik om deze gezaghebbende critici tegen te spreken? En ook al zou ik een poging willen wagen, het pleit is al beslecht: er helpt geen moedertjelijf meer aan. Toch suggereert de zin die eraan voorafgaat – ‘Kijk, dat zou ik zelf niet beter kunnen formuleren’ – dat de auteur sowieso geen enkele behoefte voelt het oordeel te nuanceren, integendeel. Hij presenteert de uitspraak kortom als de mening van enkele gezaghebbende kenners, maar laat tevens doorschemeren dat hij het eigenlijk wel hartstochtelijk eens is met deze deskundigen.

De flaptekst blijft in recensies van de verhalenbundel niet onopgemerkt. Ben Stroman vermoedt in het *Algemeen Handelsblad* dat Mulisch, ‘onder de jonge schrijvers een

2 Harry Mulisch, *De versierde mens* (1957), flaptekst binnenzijde stofomslag.

talent van zeer opmerkelijke betekenis', de erkenning die hem te beurt is gevallen wil ironiseren en daarmee relativeren: 'Zulk lachend zelfvertrouwen bagatelliseert op gezonde, verkwikkende wijze, de arglist van de faam.'³ De anonieme recensent van de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, waarschijnlijk Adriaan van der Veen, typeert de flaptekst als 'luid geschater op een basis van wanhoop' en als 'vrolijke voordegekhoudery, die tegelijk niet minder onthullend [is] dan zijn verhalen'. De 'moedertjelijf'-uitsmijter moet volgens Van der Veen als tegelijk ironisch en ernstig worden gelezen: 'Hij steekt de gek met ons en meent ieder woord wat hij zegt.'⁴

Ten tijde van *De vierde mens* is Mulisch nog steeds een jong en veelbelovend auteur. Pas met *Het stenen bruidsbed* (1959) vestigt hij definitief zijn naam als vooraanstaand romancier en weet hij ook een groter publiek aan zich te binden. Op 9 juli 1960 publiceert Simon Vinkenoog in de *Haagse Post* daarom een 'coverstory' over het fenomeen Mulisch. Het is een merkwaardig stuk, dat ook separaat als overdrukje wordt uitgegeven, door Vinkenoog gebundeld wordt in zijn boek *Uit de doeken* (1960), en een kleine halve eeuw later zou worden opgenomen in het grote interviewboek dat Onno Blom in 2007 samenstelt uit de honderden vraaggesprekken met Mulisch. Eveneens in 2007 wordt het artikel nog een vijfde keer gepubliceerd, in het bewaarnummer 'Harry Mulisch 80' van *HP/De Tijd*, waar het in de inhoudstafel 'een portretterend interview door Simon Vinkenoog' wordt genoemd.⁵

Nadere bestudering van de tekst doet het vermoeden rijzen dat 'interview' hier een onjuiste of op zijn minst problematische genre aanduiding is. Het is zelfs de vraag of Vinkenoog überhaupt wel de deur uit is geweest om Mulisch te kunnen 'coveren', want het stuk blijkt grotendeels een samenraapsel te zijn van elders uit mond of pen van Mulisch opgetekende citaten. Vinkenoog eindigt zijn artikel met de volgende passage: "Ik schrijf niet met hartebloed, maar met Parker-inkt", zegt hij grimmig. "Ik ben een groot schrijver, daar helpt geen moedertje-lief aan."⁶ De weergave wekt de indruk dat Mulisch hier uit de eerste hand wordt geciteerd, met de grimmige klankkleur als een verduidelijking van de interviewer Vinkenoog. In werkelijkheid heeft die hier twee afzonderlijke uitspraken bijeengebracht. In een door Han G. Hoekstra afge-

3 B. Stroman, 'Drie weerstrevende romantici: Kossmann, Mulisch en Vinkenoog. Vluchten uit het heden in het ogenblik', *Algemeen Handelsblad*, 11 januari 1958.

4 [Anoniem], 'Een eigen bestaan boven het gemis', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 21 december 1957. Het werd Van der Veen, tussen 1946 en 1979 redacteur letterkunde van de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, niet toegestaan zijn boekbesprekingen te ondertekenen; zie Pien van der Hoeven, *Het succes van een kwaliteitskrant. De ontstaansgeschiedenis van NRC Handelsblad* (2012), p. 130.

5 Simon Vinkenoog, 'Harry Mulisch, outsider', *Haagse Post*, 9 juli 1960; Simon Vinkenoog, *Harry Mulisch, outsider*, [Overdruk van artikel in *Haagse Post* van 9 juli 1960]; Simon Vinkenoog, 'Harry Mulisch, outsider', in id., *Uit de doeken. (Signalementen) 1957-1960* (1960), p. 81-96; Simon Vinkenoog, 'Harry Mulisch, outsider', in Onno Blom (red.), *Onsterfelijk leven. Interviews met Harry Mulisch* (2007), p. 38-50; Simon Vinkenoog, "'Ik ben een groot schrijver, daar helpt geen moedertjelijf aan!'", *HP/De Tijd*, 27 juli 2007.

6 Vinkenoog, 'Harry Mulisch, outsider' [Haagse Post-versie].

nomen interview, dat drie maanden eerder was verschenen in *Het Parool*, had Mulisch namelijk gezegd: ‘Men mag mijn romans en verhalen als (grinnikend) een soort wetenschappelijke publikaties opvatten, als men wil. Waar ik in elk geval niet op bedacht ben is mijn publiek te ontroeren. Sommige van mijn critici hebben gezegd, dat ik niet met hartebleed schrijf. Dat is juist. Ik schrijf niet met hartebleed, ik schrijf met Parker-inkt.’⁷

Waar Hoekstra dus ‘grinnikend’ noteerde, daar maakt Vinkenoog er ‘grimmig’ van – een wereld van verschil. Bovendien reageerde Mulisch in het interview met Hoekstra op negatieve kritiek op zijn manier van schrijven, terwijl het ‘moedertjelief’-citaat op de flap van *De versierde mens* juist op lyrische recensies inspeelde. Vinkenoog heeft kortom twee citaten losgemaakt uit hun oorspronkelijke context en deze aan elkaar gelijkend met een ogenschijnlijk nogal willekeurige indicatie van de toon waarop Mulisch een en ander gezegd zou hebben.⁸

Vinkenoog bundelt het stuk als gezegd in *Uit de doeken*. Daar is aan de tekst nog een ‘P.S. voor Harry’ toegevoegd:

Mulisch’ uitspraak ‘Ik ben een groot schrijver, daar helpt geen moedertje-lief aan’ bleek niet overal in goede aarde te vallen. Schreef een verontwaardigde Haagse Post-lezer, psychiater P. Mulder uit Blaricum: ‘Grootspraak duidt op een tekort, dat gecamoufleerd of overgecompenseerd wordt ... Bovendien maakt een schrijver, die verklaart niet te weten wie hij is of wat hij wil zich nog veel meer tot slaaf en speelbal van onderbewuste krachten.’ Daarop komt dan als klap op de vuurpijl: ‘Door het exhibitionisme der jonge schrijvers, onder wie Mulisch en Claus, voelen zich begrijpelijkerwijs grote actrices als Fie Carelsen en Elisabeth Andersen, die toch waarlijk geen van de wereld afgewende begijntjes zijn, in hun diepste vrouwelijke wezen beledigd.’⁹

De citaten komen uit een ingezonden brief die op 16 juli 1960 in de *Haagse Post* was geplaatst. De psychiater reageerde in directe zin op de hierboven geciteerde slotzin van de coverstory, door hem geparafraseerd als: ‘Harry Mulisch acht zichzelf een groot schrijver, daar helpt geen lievemoderen aan.’ Vinkenoog heeft in zijn boek maar een klein deel van de brief overgenomen. Op de woorden over grootspraak en onderbewuste krachten liet Mulder nog volgen: ‘Samenhang tussen persoonlijkheid en schepping valt niet te loochenen en wel het minst bij het genie.’ Zoals Goethe in de ‘Gretchen’-tragedie in *Faust* zelfverwijt over de ontrouw van zijn jongere ik zou hebben geprojecteerd, zo zou men volgens de psychiater uit de seksuele grootspraak van de ketter Tanchelijn uit Mulisch’ gelijknamige toneelstuk iets kunnen afleiden over het

7 Han G. Hoekstra, ‘Harry Mulisch: de mensen een dubbele bodem tonen. “Ik wil razernij in schouwburg maken”’, *Het Parool*, 8 april 1960.

8 Ook de titel van zijn coverstory lijkt Vinkenoog aan de bijdrage van Hoekstra te hebben ontleend, want daar wordt Mulisch in een kadertje omschreven als ‘de unieke outsider in de Nederlandse literatuur’.

9 Vinkenoog, ‘Harry Mulisch, outsider’ [*Uit de doeken*], p. 97.

karakter van de schrijver. ‘Een schrijver die verder nog verklaart dat hij niet weet wie hij is of wat hij is, maakt zich nog veel meer tot slaaf en speelbal van onderbewuste krachten, hetgeen kan leiden zowel naar de primitiviteit van de archaïsche mens, met zijn animisme en totemisme, zowel als naar de verwildering en onmenselijkheid van “het blonde beast” ... uit een ons meer bekende periode.’ Mulder sloot zijn brief als volgt af: ‘De krachtpatserij van deze ijdele, overmoedige schrijver heeft vooralsnog niets te maken met die bijzondere spiritualiteit en karakteraanleg, die de auteur stempelt tot een werkelijke drager der cultuur!’¹⁰ Wat Vinkenoog helemaal buiten beschouwing liet was het weerwoord van Mulisch, dat in de *Haagse Post* direct onder de brief van de psychiater als naschrift was afgedrukt. Mulisch ging niet rechtstreeks in op de kritiek maar deed er nog een schepje bovenop door Mulders analytische jargon tot in het extreme te ridiculiseren:

Ongetwijfeld is het denkende Ik pour soi incoherent geordend in elektromagnetische projectie van verdrongen extra infantiel-erotische lokomotieven, die in periostreflex en peristaltische faradocutane sensibiliteit van het extirpatio cerebri onderbewust is overgecompenseerd, aangezien hyperamnesetische minderwaardigheidsgevoelens der psycho-gymnastische libido, zoals men weet, altijd emasculatie is van architectonisch-priapistische metacontrasterende bescheidenheid.¹¹

Na 1960 duiken verwijzingen naar de ‘moedertjeliëf’-uitspraak regelmatig op in diverse journalistieke bijdragen over Mulisch en wordt de auteur er ook dikwijls mee geconfronteerd. In een interview in het *Algemeen Handelsblad* bijvoorbeeld zegt hij over het stuk van Vinkenoog: ‘Wanneer er over mij in de *Haagse Post* te lezen staat: “Ik ben een groot schrijver, daar helpt geen moedertje lief aan,” dan choqueert Simon, niet ik. Iedereen weet dat Vinkenoog er op uit is de lezer te epateren. Waarom vraagt een interviewer nooit: “Meneer, meent u nu alles wat u zegt?”’¹²

In de jaren zestig lijkt er een tweedeling te ontstaan tussen ‘ouderen’ die de manier waarop Mulisch zich manifesteert als laakbare ijdeltuiterij zien en ‘jongeren’ die er een aansprekende bravoure in herkennen. Zo constateert Wouter Wagener in zijn recensie van *Voer voor psychologen* (1961): ‘Inderdaad is hem al verweten, dat hij een ijdel-tuit is, want hij heeft openlijk verklaard: “er helpt geen moedertjeliëf aan, ik ben een groot schrijver”. Daarmee is zijn roem prompt gedaald, behalve natuurlijk bij het jonge volk, dat van vergoden weet en zijn afgoden graag wat ijdelheid gunt.’¹³ Iets vergelijkbaars wordt in 1962 op de achterflap van de achtste druk van Mulisch’ verhalenbundel *Het mirakel* (1955) gesignaleerd:

10 P. Mulder, ‘Hoogmoed uit denkonmacht’, *Haagse Post*, 16 juli 1960.

11 Harry Mulisch, ‘[Naschrift bij ingezonden brief P. Mulder]’, *Haagse Post*, 16 juli 1960.

12 Joke Fehmers, ‘Harry Mulisch: Met vrouwen kun je niet praten’, *Algemeen Handelsblad*, 27 januari 1961.

13 W. Wagener, ‘Harry Mulisch onderzoekt zichzelf tot in het merg’, *Rotterdams Nieuwsblad*, 8 april 1961.

Nadat Harry Mulisch eens spottend in een prijzende flaptekst zelf heeft geschreven: ‘Ik ben een groot schrijver, daar helpt geen lieve moedertje aan’, durven wij dat niet herhalen. Of Harry Mulisch een groot schrijver is laten wij dus in het midden. Dat hij een veelgelezen schrijver is kunnen wij echter veilig zeggen. Zijn boeken spreken een grote lezerskring sterk aan. Vooral ook jonge mensen. Zijn fantasie, zijn humor, zijn denkwijze en levensbeschouwing worden door hen herkend.¹⁴

De *Telegraaf* publiceert in 1961 op de pagina ‘Tien-kamp’ (‘de pagina die de jeugd alle kansen geeft’) de reacties op een oproep van de krant aan tieners om hun mening te geven over Mulisch. Deze jongeren laten een ander geluid horen. Er waren honderden brieven binnen gekomen en ‘unaniem was men in zijn afkering van het oeuvre van deze jonge auteur’. Hij wordt onder meer ‘zelfingenomen’, ‘te zelfverzekerd’ en een ‘modeverschijnsel’ genoemd. Slechts een van de inzenders citeert instemmend: ‘Inderdaad, hij is een groot schrijver, daar helpt geen moedertjelijf aan.’¹⁵ De journalist Leo Thuring constateert in *Harry Mulisch, de minstrel van het Leidseplein* (1962) dat Mulisch voor velen ‘het symbool van de nieuwe tijd geworden’ is, ‘het paradepaard van hun eigen onbehagen’.¹⁶ Een boekverkoopster vertelt hem dat Mulisch een populaire auteur is onder gymnasiasten en HBS-leerlingen. Zij kunnen zich met de schrijver identificeren, aldus zijn uitgever Geert Lubberhuizen: ‘de jeugd heeft in zijn boeken iets van zichzelf ontdekt’.¹⁷ Thuring citeert slordig (‘critiek vertrappt hij: “want ik ben geniaal, daar helpt geen moedertje lief aan”’), maar hij voegt daar wel terecht aan toe: ‘De lezer mag dan voor zichzelf uitmaken, of dit spot, dan wel bittere ernst is.’¹⁸

Geconfronteerd met de kritiek op zijn zelfvergroting verweert Mulisch zich met een beroep op het ironische karakter ervan. Overal waar ik mij ‘hyperbolisch en oneigenlijk’ uitdruk, schrijft hij in *Voer voor psychologen*, ‘druk ik mijn (zelf-)ironie uit’.¹⁹ Ook speelt hij met het citaat. In het televisieprogramma *Literaire ontmoetingen*, uitgezonden op 9 januari 1963, vertoont hij de filmbeelden die zijn vader Kurt eind jaren twintig in Haarlem met een videocamera van het gezin Mulisch had gemaakt. Hierop is onder meer te zien hoe moeder Alice met baby Harry in de weer is. De enigszins hakkende voice-overtekst van Mulisch luidt: ‘Hier helpt een moedertje lief aan mij.’²⁰

In de gesprekken die Nol Gregoor in 1965 voor de radio met Mulisch voert, beziet de interviewer de ‘moedertjelief’-uitspraak in het licht van tendensen die hij in de contemporaine cultuur ontwaart. Gregoor heeft de indruk dat Mulisch met zijn

14 Harry Mulisch, *Het mirakel. Episodes van troost en liederlijkheid uit het leven van de heer Tiennoppen* (1962⁸) [1955], flaptekst achterplat.

15 [Anoniem], ‘Tieners contra Mulisch’, *De Telegraaf*, 24 maart 1961.

16 Leo Thuring, *Harry Mulisch, de minstrel van het Leidseplein* (1962), p. 77.

17 Thuring, *Harry Mulisch, de minstrel van het Leidseplein*, p. 24, 63.

18 Thuring, *Harry Mulisch, de minstrel van het Leidseplein*, p. 39–40. Mulisch was zeer verbolgen over het portret dat Thuring in dit boek van hem schetste; zie ook hoofdstuk 2.5.

19 Harry Mulisch, ‘Voer voor psychologen’, in id., *Voer voor psychologen* (1961), p. 34.

20 Hans Keller (regisseur), *Literaire ontmoetingen* (2009) [DVD].